

KANANING ODAM VA CHORVA HAYVONLARI SALOMATLIGIGA TA'SIRI: BIOLOGIYASI, KASALLIK TASHUVCHILIK XUSUSIYATLARI VA PROFILAKTIK CHORALAR

Shaynazarov Muhammad Fayzullayevich,

Jamshidov Farhod Jamshid o'g'li

Ilmiy rahbar: Gistologiya va tibbiy
biologiya kafedrası dotsenti

Daminov Akmal Oxunjonovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi

Annotatsiya. Kanalar (Acarina) — odamlar va hayvonlar qonidan oziqlanadigan ektoparazitlar bo'lib, ular ko'plab xavfli kasalliklarning tashuvchisi sifatida tibbiy va veterinariya sohalarida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada kananing odam va chorva hayvonlari salomatligiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri, ularning tashuvchi sifatidagi roli, iqtisodiy yo'qotishlar va kurash usullari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Kanalar — artropodlar sinfiga mansub, odatda araxnidalar turkumiga kiruvchi parazit hasharotlar bo'lib, ular odamlar va hayvonlar qonidan oziqlanadi. Kananing tibbiyot va veterinariya sohalarida alohida ahamiyatga ega bo'lishi, ularning nafaqat chaqishi, balki ko'plab xavfli infeksiyon kasalliklarni tashuvchi sifatida ham katta salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: kana, ixod ensefaliti, borrelioz, anaplazmoz, chorvachilik, zoonoz, ektoparazit, vektor, hayvon salomatligi

Kana chaqishi odatda og'riqsiz bo'lib, parazit teriga og'iz organlari orqali kiradi va so'lak ajratadi. So'lak tarkibida qon ivishini to'xtatuvchi, og'riqni sezmaslikka olib keluvchi moddalar mavjud bo'lib, bu orqali kana uzoq vaqt egasining terisida qolishi

mumkin. Odamlarda bu chaqish allergik reaksiyalarni chaqiradi: qichish, shish, toshma, hatto ba'zida anafilaksik shok holatlari kuzatiladi. Ayrim holatlarda chaqish joyida mahalliy yallig'lanish (dermatit) va teri infeksiyalari rivojlanadi.

Kanalar ko'plab xavfli kasalliklarning tashuvchisi bo'lib, ular orasida quyidagilar mavjud:

Borrelioz (Lyme kasalligi): *Borrelia burgdorferi* bakteriyasi orqali yuqadi. Odatda, chuqur qizil dog' (eritema migrans) bilan boshlanadi. Og'ir holatlarda bo'g'imlar, yurak va asab tizimi shikastlanadi.

Ixod ensefaliti: Miya va orqa miya yallig'lanishini keltirib chiqaruvchi virusli kasallik bo'lib, halokatli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Tulyaremiya: *Francisella tularensis* bakteriyasi orqali yuqadi. Bu kasallik nafaqat odamlar, balki kemiruvchilar va boshqa hayvonlar uchun ham xavflidir.

Anaplazmoz: *Anaplasma* bakteriyasi orqali yuqadi. Bu kasallik hayvonlarda kamqonlik, ishtahaning yo'qolishi va o'limga olib kelishi mumkin.

Chorva hayvonlaridagi salbiy ta'sirlar:

Chorva hayvonlari — ayniqsa qoramollar, qo'ylar, echkilar va itlar — kanalar uchun oson nishon hisoblanadi. Kananing chaqishi hayvonlarda quyidagi holatlarni keltirib chiqaradi:

Kamqonlik (anemiya): Ko'p qon yo'qotish natijasida.

Teri kasalliklari: Doimiy qichish, yaralanish, infeksiyalarning kirib borishi.

Zaharli ta'sir: Ayrim kanalar o'z so'lagi orqali hayvonni zaharlashi mumkin.

Ishlab chiqarish samaradorligi pasayishi: Sut miqdorining kamayishi, o'sishning sekinlashishi, jinsiy faoliyatning susayishi.

Qolaversa, kanalar orqali yuqadigan infeksiyalar fermer xo‘jaliklarida katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi.

Kananing salbiy ta’siri nafaqat individual salomatlik, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Har yili minglab odamlar kana chaqishi bilan bog‘liq kasalliklar sababli kasalxonalarga murojaat qiladi. Chorva hayvonlarining kasallanishi esa qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida Lyme kasalligiga chalinish soni yildan-yilga ortib bormoqda. Qo‘shma Shtatlarning ko‘plab hududlarida itlar va mushuklarda kanalardan yuqadigan infeksiyalarga duchor bo‘lish holatlari keng tarqalgan; ammo bu holatlarning faqat kichik bir qismida klinik belgilar kuzatiladi. Vektor orqali yuqadigan infeksiyalar uchun serologik testlarning ijobiy natijalari quyidagi holatlardan birini anglatadi: ilgari kasallik bilan zararlanish va undan tuzalish; davom etayotgan subklinik infeksiya; subakut klinik infeksiya; yoki klinik belgilari bilan kechuvchi surunkali infeksiya. Bu holatlarni to‘g‘ri tushunish diagnostik test natijalarini to‘g‘ri talqin qilishda muhim hisoblanadi. Kasallikning o‘tkir bosqichi, u klinik yoki subklinik ko‘rinishda bo‘lishidan qat’i nazar, serologik testlarda salbiy natija berishi mumkin, chunki infeksiya yuqqanidan so‘ng immun javob shakllanishigacha 1–3 haftalik kechikish yuz beradi. Shuningdek, surunkali infeksiyalarga chalingan hayvonlarda immunosupressiya yoki patogen tomonidan immun tanib olishdan qochish (shuning uchun ular “yashirin patogenlar” deb ataladi) tufayli test natijalari salbiy bo‘lishi mumkin. Kanalardan yuqadigan surunkali infeksiyalarga misol sifatida Babesia vogeli tomonidan chaqiriladigan babesioz va ehrlichioz kasalliklarini keltirish mumkin.

O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarida ham tulyaremiya va boshqa zoonoz infeksiyalar xavfi yuqori bo‘lib, bu holat qishloq xo‘jaligi va odamlar salomatligiga tahdid solmoqda.

Kananing tarqalishi va omillar:

Kanalar asosan nam va oʻrmonli hududlarda koʻp uchraydi. Ammo oxirgi yillarda global iqlim oʻzgarishlari, urbanizatsiya va migratsiya kabi omillar tufayli ularning areali kengayib bormoqda. Chorvachilikda intensiv fermalarning kengayishi, yaylovlarda hayvonlarning zich joylashuvi ham kananing koʻpayishiga sabab boʻlmoqda. Shuningdek, yovvoyi hayvonlar (masalan, quyon, tulki, kemiruvchilar) kanalar uchun tabiiy rezervuar hisoblanib, ular orqali infektsiyalar tarqaladi. Koʻp hollarda insonlar bu kasalliklarni bevosita yoki bilvosita chorva hayvonlari orqali yuqtiradilar.

Kanaga qarshi kurashda quyidagi asosiy yondashuvlar mavjud:

1. Biologik nazorat: Kanalarni iste'mol qiluvchi yirtqich qushlar va hasharotlarni (masalan, gallinaceous birds) koʻpaytirish. Endoparazit zamburugʻlar (*Beauveria bassiana*) orqali tabiiy dushmanlardan foydalanish.

2. Kimyoviy kurash: Insektitsidlar va akaritsidlar qoʻllaniladi: permetrin, fipronil, deltametrin va boshqalar. Chorvachilikda hayvonlarga surtiladigan yoki purkaladigan vositalar samarali boʻladi.

3. Ekologik nazorat: Yashash va koʻpayish muhitini yoʻq qilish: oʻt-oʻlan tozalash, yaylovlarni navbatlab ishlatish. Oʻrmon va choʻl hududlarida sanitariya ishlari, oʻsimlik qatlamini nazorat qilish.

4. Shaxsiy himoya: Oʻrmonli hududlarga borishda yopiq kiyim kiyish, teriga mos himoya vositalarini surtish. Sayrdan qaytgach, tana tekshiruvi va kiyimlarni dezinfeksiya qilish. Chorva hayvonlarini muntazam tekshirish va zararkunandalarga qarshi davolash.

Xulosa

Kanalar — salomatlik uchun katta xavf tugʻdiruvchi, turli infeksiyon kasalliklarning tabiiy rezervuari va tashuvchisi sifatida tibbiyot, veterinariya hamda sanitariya sohalarida katta muammolardan biri hisoblanadi. Ularning odam va hayvon

organizmiga salbiy ta'siri keng ko'lamli: bevosita chaqish, allergik reaksiyalar, turli infeksiyalarni yuqtirish va iqtisodiy zararlar.

Zamonaviy biologik, kimyoviy va ekologik kurash usullari bilan bir qatorda, jamoaviy va individual profilaktika choralarini keng qo'llash, sog'lomlashtirish ishlarini olib borish orqali bu tahdidni kamaytirish mumkin. Shuningdek, kanalar ustida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, monitoring tizimini takomillashtirish muhim vazifalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Estrada-Peña A., et al. (2013). "Ticks as vectors: Biology, ecology and disease transmission." *Frontiers in Public Health*.
2. Sonenshine D.E., Roe R.M. (2014). *Biology of Ticks, Volume 1-2*. Oxford University Press.
3. O'zbekiston Respublikasi Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik va jamoat salomatligi agentligi. "Ixod ensefalitiga qarshi kurash bo'yicha metodik tavsiyalar", 2020.
4. Walker, A. R., et al. (2003). *Ticks of Domestic Animals in Africa: A Guide to Identification of Species*. University of Edinburgh.
5. Zakharenko S.M. (2019). "Kanalor orqali yuqadigan zoonoz infeksiyalar." *Veterinariya va Zootsinjining Ilmiy Jurnali*, №3.